

УДК 811.161.2'367.322

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕПОВНИХ СТРУКТУР В МОВОТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Неповні конструкції неодноразово ставали об'єктом уваги багатьох учених, які досліджували питання синтаксису. Непоодинокі спроби тлумачення неповноти речення в логіко-, формально- і психолого-граматичному вимірах у працях О. А. Бех [1], Н. М. Дзюбак [3], П. С. Дудика [2], П. П. Коструби [4], С. М. Марича [5], О. М. Назарова [6], Н. Д. Писаренко [7], І. А. Попової [8], О. П. Сквородникова [9], В. І. Шульгіної [12] дозволяють простежити еволюцію поглядів на реченнєву неповноту.

Аналіз науково-теоретичної літератури засвідчує, що опертям виділення неповних речень є “випущення”, “пропуск” якогось члена речення, головного чи другорядного. Пропуск окремих частин речення не тільки узгоджується з комунікативною метою речення, а й допомагає досягнути її найбільш природним і зручним способом, економно, без повторення вже сказаного і відомого [2, с. 163]. Вони, як і повні речення, виконують відповідні комунікативні функції, уживаючись у мовленні як самодостатні. Вміле користування структурами неповного речення і таке ж поєднання їх з повними реченнями забезпечує природність у виразі думки й почуття, а в багатьох випадках і високу естетику слова.

Мистецтво художнього слова полягає в розкритті потенційних можливостей національної мови, які досягають емоційного й естетичного впливу на читача, розвивають його мовний смак.

Художня глибина створеного письменником невіддільна від культури його художнього слова, від краси його мови. Від письменника залежить вартість його літературного твору і те, як цей твір сприйматиметься читачами.

Незаперечні художньо-зображальні якості мови і стилю знайшли своє втілення в синтаксичних структурах Михайла Стельмаха [5, с. 39].

У синтаксичній системі прозових творів Михайла Стельмаха є переважання простих речень, що дає змогу підтримувати необхідний рівень виразності, емоційності, напруженості.

Прості речення в мовотворчості Михайла Стельмаха побудовані за зразками, зумовленими семантико-структурними особливостями твору. Такою побудовою речень автор прагне нейтралізувати свій вплив на читача, не нав'язувати йому думок, оцінок, які звучать у цих конструюваннях. Поява в структурі речення організуючого члена призведе до порушення одного з головних принципів побудови художнього тексту – простоти й рівноправності конструкцій. Наприклад: *Пливли мовчки, як з похорону*[11, с. 345].

Найпоширеніший тип простих речень у художніх текстах Михайла Стельмаха – це неповні структури, в яких пропущено один або кілька головних чи другорядних членів, що зрозумілі з контексту.

Неповні речення є важливою складовою не лише усного мовлення, але й літературної мови нашого народу. Автор вважає, що такі структури найпридатніші, коли потрібно при невеликому обсязі твору змалювати певну емоційно-сміслову картину подій. Пропущений член відсутній формально, а його енергія, виразність, динамічність передається всій синтаксичній конструкції речення. Наприклад: *На березі обняла Максима, тричі поцілувала* [11, с. 343].

Найчастіше пропущеними в неповному реченні є головні члени. Серед власне-неповних речень Михайло Стельмах досить активно використовує у своїх творах неповні речення з пропущеним підметом. Для будови таких речень характерна наявність присудка, який координується з неназваним підметом і членами його групи. Найчастіше такі структури поширені членами присудкової групи і тоді, як слушно зауважує О. М. Назаров, містять висловлення про суб'єкт, який діє за певних названих обставин на об'єкт [6, с. 205]. Стилiстичне навантаження такого пропуску полягає в тому, щоб уникнути повторення однакової граматичної форми, яка завадила б

динамічності передачі подій: *Поцілував мене і пішов берегом понад рікою неспинною* [10, с. 79]; *Як добралась до хати, впала на ліжко, – не пам'ятає* [10, с. 98]; *На заводі не нахвалиться моїм Іваном* [10, с. 81]; *Скочивши на долівку, взяв із мисника гранчасту склянку і, холонучи, почав на печі наміряти насіння* [10, с. 137].

Редукція підмета як елемента тематичної групи допомагає авторові привернути увагу читача до суттєвих характеристик об'єкта розмови: *Високий, у синіх, аж голубих, штанях, з косою на плечі йшов лугами* [10, с. 96]; *Оберігала мене, як доньку свою* [10, с. 79]; *Спочатку сердилась, а потім занепокоїлась і бігала до сусідів питати про тебе* [10, с. 142]; *Відразу ж спохватилась, чогось засоромилась і з жалем кивнула на мене* [10, с. 145]. Таким структурам властива особлива виразність зображення і лаконічність.

У творах Михайла Стельмаха неповні речення з невербалізованим суб'єктом здебільшого присвячені конкретній людині, змалюванню її характеру, вчинків тощо: *Гей, чорнобривий та чорноокий, скільки правиш за свого харциза?* [10, с. 149]; *А потім, якось врозтіч поставивши очі, прийшов до хати з хлібом під рукою і пляшкою в кишені* [10, с. 152]; *Пив статечно, краплі не проливаючи* [10, с. 96]; *Не долю й нечистого, а зайву чарку винувать* [10, с. 152]; *Обережно, по-котячи пішов у село* [10, с. 95].

Пропуск присудка в реченневих структурах прози М. Стельмаха трапляється нечасто, оскільки він, рідше, ніж підмет, виступає елементом тематичного плану. За спостереженнями Н. Дзюбак, пропуск присудка у власне-неповних реченнях відбувається здебільшого тоді, коли таке речення виступає предикативною частиною складносурядної конструкції. Тут комуні кант „зіставляє чи протиставляє різні семантичні суб'єкти за однаковою дією, яка в кожному випадку спрямована на інший семантичний об'єкт, виконується різними засобами чи знаряддями тощо“ [3, с. 116].

Реченнева структура з пропущеним присудком складається або з підмета, або з підмета й означення, або з підмета та членів групи присудка. У таких реченнях наявна вказівка на характеристику лексично не вираженої дії,

зокрема, з неї можна встановити, хто виконує дію, а також те, як, коли, чому, з якою метою її виконують. Отже, імпліцитність предиката спричиняє потрапляння до центру висловлення інших комунікативно важливих рематичних компонентів. Вербалізованими в таких реченнях можуть бути суб'єкт дії, вказівка на однотипність дії в повному й неповному реченнях, спосіб виконання дії: *Від сивого, як смуток, самогону в одних з'являвся на лицях піт, а в других – сльози* [10, с.158]; *Матушка до їхнього від'їзду стає тихою, ніби зітхання, і навіть наймичку Мар'яну називає не богопротивим плевелом, а – серце моє...* [10, с. 166].

У неповному реченні з пропущеним присудком компонентами рематичного плану можуть виступати й обставини реалізації дії, переважно локативні та темпоральні: *– Діду, а куди лебеді полетіли? – На тихі води, на ясні зорі* [10, с. 103]. У наведеному реченні еліпсації зазнав також підмет.

Оскільки значення пропущеного присудка можна точно встановити з контексту, в неповних реченнях пропущеними можуть бути присудки будь-якої структури, як прості, так і складені: *В хаті комірчина, на дворі – клуня, хижка, дровітня, ступа, ... і ціле подвір'я курей, ще більше яєць та шевське ремесло в руках* [10, с. 115]; *Спочатку я піду попереду, а потім – ти!...* [10, с. 117]; *В його очах, обведених тінями голоду, з'явилася давня усмішка життєлюбця, а в моїх – сльоза* [10, с. 118].

Крім головних членів речення, Михайло Стельмах пропускає й інші члени, залежно від функціонального типу неповного речення. У реченнях, пов'язаних з дією, пропускається в першу чергу означення, а потім – додаток. Наприклад: *І гітлерівці побігли, покотилися мостом* [11, с. 355]; *Проводжала за ліси, за Овруч, сльози не витирала* [11, с. 357]; *Під сосною стояла, в далечінь дивилась* [11, с. 350]; *Тоді похололий ліс шумів-стогнав і бив поклони, із осінню стрічаючись* [11, с. 359]; *Зірвала яблуко, вкусила і поволі заговорила* [11, с. 387]. Пропуск означення зумовлюється тим, що воно заважає швидкій передачі подій, емоційному зображенню. Додаток відволікає увагу читача від дії, на якій побудоване речення.

Використовує в новелах Михайло Стельмах і прості речення, які складаються тільки з другорядних членів, тобто парцельовані члени речення. До них автор звертається тоді, коли потрібно підсилити значення одного з членів речення, а все речення повторювати недоцільно, наприклад: *Нарешті* [11, с. 389]; *Гордовита, наче князівна* [11, с. 375]; *Хмуро, зосереджено* [11, с. 375]; *Униз, униз* [11, с. 378].

Отже, прості речення неповної структури в мовотворчості Михайла Стельмаха функціонують як стилістично марковані, експресивні синтаксичні одиниці. Вони увиразнюють художній контекст, усувають немотивовану тавтологію, сприяють лаконізму оповіді. Найтиповішими є реченнєві побудови, у яких редукції зазнає підмет як компонент рематичного характеру, що сприяє дієвості, динамічності висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех Е. А. Проблемы классификации эллиптических предложений : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Е. А. Бех; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченка. – К., 1990. – 18 с.
2. Дудик П. С. Из синтаксису простого речення : Навчальний посібник / П. С. Дудик. – Вінниця : Вид-во ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999.
3. Дзюбак Н. М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. / Н. М. Дзюбак. – К., 1999.
4. Коструба П. П. До питання про поняття і класифікацію неповних речень / П. П. Коструба // Питання українського мовознавства. – Львів : Львів. держ. ун-т, 1960. – Кн. IV. – С. 38 – 75.
5. Марич С. М. Функціональний синтаксис Михайла Стельмаха : Навчальний посібник / С. М. Марич. – К. : ІСДО, 1995.
6. Назаров А. Н. К вопросу о выделении неполных предложений в особый грамматический тип / А. Н. Назаров // Вопросы синтаксиса русского

литературного языка : труды III-IV конференции кафедр русского литературного языка пединституты Поволжья. – Куйбышев : КГПИ, 1963.

7. Писаренко Н. Д. Внутрішньофразовий еліпсис у сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. Д. Писаренко; Дніпропетр. держ. ун-т. – К., 2000. – 19 с.

8. Попова И. А. Неполные предложения в современном русском языке / И. А. Попова // Труды Ин-та языкознания АН СССР. – М., 1953. – Т. 2. – С. 3 – 136.

9. Сковородников А. П. О критериизэллиптичности в русском синтаксисе / А. П. Сковородников // Вопр. языкознания. – 1973. – № 3. – С. 114 – 123.

10. Стельмах М. П. Вибрані твори / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1969.

11. Стельмах М. П. Вибрані твори / М. П. Стельмах; передмова М. Ткачука. – К. : Сакцентр Плюс, 2005. – 736 с.

12. Шульгіна В. І. Еліптичні конструкції і мовленнєва варіантність / В. І. Шульгіна // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 47 – 51.

У статті проаналізовано особливості функціонування простих речень неповної структури з пропущеними головними та другорядними членами речення, окреслено їхній стилістичний потенціал у мовотворчості Михайла Стельмаха.

Ключові слова: просте речення, неповне речення, редуція, стилістичний потенціал, художній текст.

The specific of the simple incomplete sentence with the missed principal and secondary parts of the sentence are analysed in the article. The stylistic potential of these sentence structures in Mykhailo Stelmah's literary works is determined.

Key words: simple sentence, incomplete sentence, reduction, stylistic potential, literary text.